

УДК 343.131

ОНТОЛОГІЯ СИСТЕМИ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Циганюк Ю.В., адвокат, к. ю. н., доцент
кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін
Інститут інтелектуальної власності
Національного університету «Одеська юридична академія»
Костенко М.А., помічник судді
Верховний Суд України

У статті розглядаються теоретичні основи онтології системи засад кримінального провадження. Звернена увага на використання системного підходу в дослідженні комплексу засад кримінального провадження. Аналізується сучасне розуміння засад кримінального провадження. Детально розглянуті властивості системи засад кримінального провадження. Проаналізовано взаємозв'язок між засадами.

Ключові слова: засади, кримінальне провадження, система, онтологія, об'єкт, властивість, взаємозв'язок.

В статье рассматриваются теоретические основы онтологии системы принципов уголовного судопроизводства. Обращено внимание на использование системного подхода в исследовании комплекса принципов уголовного судопроизводства. Анализируется современное понимание принципов уголовного судопроизводства. Подробно рассмотрены свойства системы принципов уголовного судопроизводства. Проанализирована взаимосвязь между принципами.

Ключевые слова: основы, уголовное судопроизводство, система, онтология, объект, свойство, взаимосвязь.

Tsyhanyuk Y.V., Kostenko M.A. CRIMINAL PROCEEDINGS SET OF PRINCIPLES ONTOLOGY

This paper presents theoretical foundations of criminal proceedings set of principles ontology. It is turned attention to applying the systematic approach in the complex of criminal proceedings principles study. Modern conception of criminal proceedings principles is analyzed. The system properties of criminal proceedings principles are drilled down. Interrelation between the principles is analyzed.

Key words: principles, criminal proceedings, system, ontology, object, properties, interrelation.

Постановка проблеми. Швидкий розвиток кібернетики із її системно-структурним підходом до дослідження складних понять і процесів, поняттями самоорганізації, інформації, управління, оптимізації, зворотного зв'язку тощо здійснює певний вплив на розвиток наукових досліджень у сфері держави і права [1, с. 3]. Цей підхід є актуальним методологічним напрямом юридичної науки. Його значення й перспективи у вирішенні теоретичних і прикладних проблем підкреслені низкою наукових досліджень.

Стан дослідження. Значний внесок у розвиток наукових ідей щодо системи засад кримінального провадження України зробили Ю.П. Аленін, О.І. Галяган, В.В. Городовенко, Ю.М. Грошевий, О.П. Кучинська, Л.М. Лобойко, В.Т. Мальяренко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.А. Погорєцький, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, В.П. Шибіко, О.Г. Яновська та інші. Наукові дослідження авторів підтверджують реальність існування теоретичного поняття «системи засад кримінального провадження», його актуальність. У дослідженнях науковців аналізується комплексність і багатогранність цього правового явища.

Однак, незважаючи на проведені дослідження, до онтології системи засад кримінального провадження не було прикуто значної уваги науковців.

Тому **метою статті** є встановлення онтології системи засад кримінального провадження шляхом вирішення таких завдань: 1) визначення «об'єкта» системи засад кримінального

провадження; 2) установлення «властивостей» системи; 3) аналіз «взаємозв'язків» у системі.

Виклад основного матеріалу. Система засад кримінального провадження розглядається в різних аспектах. При цьому встановлюється, по-перше, поняття «засади кримінального провадження», а по-друге, підстави чи критерії, за якими варто вести мову про їхнє розмежування та систему.

У літературі обґрунтовано підкреслено, що питання поняття «засади кримінального провадження» є одним із основних дискусійних питань теорії кримінального процесу [2, с. 35]. Однак нами за мету статті ставилось установлення онтології системи засад кримінального провадження, на що й звернемо основну увагу, окресливши поняття засад кримінального провадження в сучасних наукових працях.

Так, О.П. Кучинська в тексті монографічного дослідження, використовуючи термін «принцип», ототожнює його із терміном «засада», установила, що принципи кримінального провадження – це закріплені в законі найзагальніші фундаментальні правові положення, що відображають панівні в державі ідеї про належне у кримінальному провадженні, які, діючи системно, відрізняються соціальною зумовленістю, нормативністю, основоположністю, універсальністю й непопущністю, визначають спрямованість, форму і зміст стадій та інститутів кримінального провадження, забезпечують захист прав, свобод і законних інтересів його суб'єктів, а їхнє порушення обов'язково тягне за собою скасування чи перегляд рішень у справі або

застосування інших засобів процесуальної відповідальності [2, с. 56–57].

О.М. Толочко визначає, що під засадами кримінального провадження в будь-якому разі треба розуміти фундаментальні положення, ідеї, основні положення кримінального судочинства в Україні, які не залежать від волі чи певних обставин у ході такої діяльності [3, с. 13].

П.М. Кубрак уважає, що принципи (засади) кримінального процесу – це закріплені в його нормах панівні в державі та українського народу моральні начала, ідеї, правові погляди на мету, завдання, спосіб здійснення кримінального судочинства, які мають для нього фундаментальне значення й у зв'язку з цим вони зумовлюють і визначають його сутність, спрямованість і побудову кримінального процесу загалом, форму і зміст його стадій та інститутів, порушення яких вважається істотними порушеннями кримінально-процесуального закону, що є підставою для обов'язкового скасування вироку та інших процесуальних рішень у справі [4, с. 96].

В О.І. Галагана, Д.П. Письменного знаходимо, що під засадами (принципами) кримінального провадження розуміють закріплені в законі політичні та правові ідеї, що визначають завдання й способи здійснення кримінального судочинства, спрямованість і побудову як кримінального процесу загалом, так і форму й зміст окремих його стадій та інститутів, що забезпечують охорону прав, свобод і законних інтересів особи, порушення яких обов'язково тягне за собою скасування вироку та інших судових рішень у справі [5, с. 171].

Отже, дослідження засад кримінального провадження як системи окремо від кримінального провадження неможливе, оскільки не може бути засад кримінального провадження, неурегульованих нормами кримінального процесуального права. Воно встановлює модель, своєрідну «норму», якій має відповідати ця система.

На думку П.М. Давидова, під системою засад кримінального процесу розуміють їхню сукупність і порядок розташування, при якому вони послідовно розкривають зміст процесу та його мету. Засади, що в системі, знаходяться у взаємному зв'язку одна з одною, а система засад кримінального процесу дає змогу краще встановити його сутність і сприяє правильному застосуванню норм кримінального процесуального права [6, с. 4].

О.О. Кваша, досліджуючи конституційні принципи здійснення правосуддя, зазначає, що аналіз поняття системи вимагає звернення до категорії взаємодії, взаємозв'язку та взаємовпливу предметів, явищ, станів. Усі принципи правосуддя взаємопов'язані й взаємозумовлені, відповідно, порушення одного з них має наслідком порушення іншого [7, с. 358].

Щоб зрозуміти те чи інше явище, не можна обмежуватись вивченням тільки його окремих ознак, особливостей і деталей. Неможливо це тому, що, по-перше, як би за формою та окремих змістом не відрізнялись одна від одної ці ознаки, вони завжди об'єднані певною єдністю – тим, що в усіх випадках залишаються різними лише вияви єдиної сутності цього явища; по-друге, усі ці ознаки та деталі

не виникають випадково й не існують ізольовано одні від одних [8, с. 3].

Отже, досліджуючи онтологію системи засад кримінального провадження, звернувшись до теорії систем, варто аналіз системного явища здійснити шляхом установлення «об'єкта», «властивостей», «взаємозв'язку».

«Об'єктом» є система, яка складається з «елементів» – засад кримінального провадження. При цьому потрібно враховувати, що існує поняття «компонент» і «елемент» системи: компонент – складова чого-небудь; складник [9, с. 252]; елемент – ... 2. Складова чогось. ... 5. Частина в чомусь, деталь, інгредієнт [10, с. 170]. Звідси елемент – найменша частинка системи, яка у своїх поєднаннях може утворити компонент. Компоненти у множині створюють системи (підсистеми). Це стосується й системи засад кримінального провадження.

«Властивості» системи засад кримінального провадження такі:

1. Вона імперативна, оскільки зміст і форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження (ч. 1 ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України) [11]. Уважимо, що саме імперативність є властивістю системи, оскільки її зміст указує на те, що відступити від передбаченої нормою моделі поведінки не видається можливим. Власне відступ від вимог системи засад кримінального провадження тягне за собою настання юридичної відповідальності.

2. Елементи системи об'єктивно закріплені в кримінальних процесуальних нормах в не можуть змінювати свій зміст залежно від суб'єктивної оцінки учасників кримінального провадження. Вони є результатом нормативного узагальнення теорії й практики кримінального процесу, виражають їхній зміст і закономірності. Це стійкість системи.

3. Ця система цілісна. Вона наділена такими якостями, яких немає в кожній засаді окремо. Зокрема, лише реалізація засад кримінального провадження в системі дає змогу досягти завдань кримінального провадження. Саме за рахунок цього система засад кримінального провадження існує та виконує свої функції як правове явище.

4. Система засад кримінального провадження різноманітна: у системі наявні якісно різні засади, що виконують різні функції, від яких залежить робота всієї системи засад.

5. Елементи системи пов'язані між собою шляхом обміну інформацією, джерелом якої є матеріали кримінального провадження. Неможливо включити в систему елементи без інформаційного обміну.

6. Вона варіативна в контексті поєднання її елементів у межах конкретного кримінального провадження.

«Взаємозв'язок» системи засад кримінального провадження полягає в такому:

1. Зв'язок її елементів (кожної засади) зумовлений загальними завданнями кримінального провадження. Оскільки неможливі захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримі-

нального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура без будь-якої засади кримінального провадження.

2. Між засадами відсутні внутрішні суперечності. Це відбувається за рахунок того, що два взаємно протилежних і несумісних твердження водночас і в одному й тому самому відношенні відсутні у змісті засад кримінального провадження.

3. Зміст кожної засади унікальний, і не може одна засада у своєму змісті включати іншу, вони рівновеликі у своєму значенні. За одним уточненням. Уважаємо, що всі засади є складовою багатогранності засади верховенства права у кримінальному провадженні, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими й визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Кожна із засад є складовою, відсутність якої нівелює засаду верховенства права у кримінальному провадженні. Не можливе існування верховенства права у кримінальному провадженні без жодної із визначених у главі 2 Кримінального процесуального кодексу України засад. Однак, ураховуючи це, верховенство права – також окрема засада системи засад кримінального провадження.

4. Порушення чи невиконання вказівки змісту однієї із засад кримінального провадження тягне за собою порушення інших засад. Небезпечний наслідок виявляється в тому, що змінюється стан усієї системи або її інших елементів, який з'являється внаслідок порушення чи невиконання вказівки змісту однієї із засад.

5. Вона взаємопов'язана із засадами інших галузей права, а також вимогами матеріальних і процесуальних норм. Найтісніше цей взаємозв'язок простежується із засадами конституційного права, кримінального права. Так, наприклад, М.П. Кубрак визначив, що в системі принципів кримінального процесу, незважаючи на їхню правову рівнозначність, конституційні засади виділяються тим, що вони мають особливе політичне та моральне юридичне значення. Це пояснюється тим, що вони мають фундаментальне значення у сфері основних громадянських прав і свобод для врегулювання діяльності органів правосуддя [4, с. 96].

Зазначене нами підтверджує думку О.І. Галагана й П.Д. Письменного, які дійшли висновку, що засади (принципи) кримінального провадження взаємопов'язані між собою та утворюють певну систему. Вони слугують гарантією правосуддя, забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження. Велике значення вони мають при подоланні прогалин у законі [5, с.170–171].

Висновки. Онтологія системи засад кримінального провадження дає змогу визначити положення про те, що система засад кримінального провадження існує об'єктивно, наділена властивостями імперативності, цілісності, стійкості, різноманітності, варіативності, інформативності й визначається тісним внутрішнім взаємозв'язком її елементів. Проведення подальших наукових досліджень теми є перспективними і надасть можливість сформулювати нові наукові положення системи засад кримінального провадження, виокремити проблеми та шляхи їх вирішення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гончаренко В.И. Кибернетика в уголовном судопроизводстве / В.И. Гончаренко. – К. : Вища шк. ; Изд-во при Киев. ун-те, 1984. – 52 с.
2. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників / О.П. Кучинська. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 288 с.
3. Актуальні питання кримінального процесу України / [С.М. Блажівський, І.М. Козьяков, О.М. Толочко та ін.]. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 304 с.
4. Кубрак П.М. Конституційні засади як гарантія забезпечення прав і свобод суб'єктів кримінального провадження / П.М. Кубрак // Міжнародний юридичний вісник : збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2015. – Вип. 1. – С. 96–101.
5. Галаган О.І. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження / О.І. Галаган, Д.П. Письменний // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 167–172.
6. Давыдов П.М. Принципы советского уголовного процесса / П.М. Давыдов. – Свердловск : Свердлов. ин-т им. А.Я. Вышинского, 1957. – 51 с.
7. Кваша О.О. Конституційні принципи здійснення правосуддя як об'єкт кримінально-правової охорони / О.О. Кваша // Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки». – 2013. – Вип. 60. – С. 356–362.
8. Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса (вопросы теории и практики) / Т.Н. Добровольская. – М. : Юридическая литература, 1971. – 200 с.
9. Словник української мови : в 11 т. / [І.К. Білодід, А.А. Бурачок та ін.]. – К., 1973. – Т. 4. – 1973. – 840 с.
10. Сучасний тлумачний словник української мови: для школярів, абітурієнтів, студентів, викладачів / уклад. Л.П. Олексієнко, О.Л. Шумейло. – К. : Кобза, 2004. – 544 с.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012р. №4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.